

Sú spontánne teistické presvedčenia epistemicky oprávnené?

Mária Spišiaková

SPIŠIAKOVÁ, M.: Are Spontaneous Theistic Beliefs Epistemically Justified? *Studia Aloisiana*, 2, 2011, 3, s. 21 – 34.

Several philosophers have challenged the claim that theistic beliefs are reasonable or justified in the sense that they originate in cognitive malfunctioning or in cognitive proper function but it is aimed at something different than the truth. Alvin Plantinga proposes a model of cognitive mechanism – *sensus divinitatis* – which explains spontaneous emergence of theistic beliefs and provides a warrant for their reliability. Plantinga argues that often it is reasonable to believe something even without rational reasons. Theistic belief in the existence of God is one of such beliefs. We were created by God in a way that we naturally believe in other minds, in the existence of the world, and in the existence of God without argument or reasons that support these beliefs. L. Zagzebski also supports the view that naturally emerged theistic belief is reasonable. Her argument starts from epistemic universalism that basic trust in our intellectual faculties and opinions commits us to trust others. Therefore, the fact that many people believe in God can be a *prima facie* a good reason to believe that God exists. If it is not defeated by other trusted aspects of the self, such as the emotions of admiration or disapproval, it is reasonable to believe in God. Both of these epistemic positions together offer a stronger support for the reasonableness of theistic belief in God.

Základnou otázkou epistemológie je otázka, čo možno pokladať za poznanie. Jedna z odpovedí definuje poznanie ako zdôvodnené pravdivé presvedčenie. Z toho je zrejmé, že na to, aby presvedčenie, že *p*, bolo poznaním, že *p*, nestačí, ak je *p* pravdivé tvrdenie, ale poznávajúci subjekt musí tiež vedieť zdôvodniť svoje presvedčenie. Ak totiž niekto len náhodne uhádne správnu odpoveď, nejde o poznanie.

Špeciálnu kategóriu tvoria tzv. teistické presvedčenia, teda presvedčenia, ktoré sa dotýkajú tvrdení súvisiacich s teizmom, napr. tvrdenia, že Boh je, Boh mi odpúšťa, či Boh je dobrý. Niektorí filozofi ich totiž pokladajú za nezdô-

vodniteľné, iracionálne, a teda nerozumné, lebo ich nemožno odvodiť priamo zo zmyslovej skúsenosti, nepatria ani medzi apriórne poznávané logické či nutné pravdy a takisto ich nemožno odvodiť z iných empiricky zdôvodnených presvedčení. Podľa nich preto neexistuje epistemický dôvod, ktorý by oprávňoval nejakú osobu mať takéto presvedčenie.¹

Zástanca teizmu Alvin Plantinga vypracoval svoju epistemologickú koncepciu ako odpoveď na takéto evidencialistické námietky. Plantinga tvrdí, že ich požiadavky sú neoprávnené, lebo teistické presvedčenia môžu byť skutočne základnými presvedčeniami (*properly basic beliefs*), a potom ich netreba zdôvodňovať nijakými argumentmi, podobne ako presvedčenia, ktoré získavame celkom prirodzene prostredníctvom našich zmyslov, pamäti alebo apriórnyim pochopením („pochopom“).² Absencia zdôvodnenia prostredníctvom evidencie či argumentov však ešte neznamená, že teistické presvedčenia sú úplne nepodložené (*groundless*). Pomocou tzv. Akvinského-Kalvinovho modelu Plantinga ukazuje, že garantom (*warrant*) pravdivosti týchto presvedčení môže byť správne fungujúci prirodzený zmysel alebo kognitívny mechanizmus, tzv. *sensus divinitatis* (zmysel pre božské), umožňujúci pravdivé poznávanie božských skutočností.

Linda Zagzebski tiež pokladá presvedčenie, že Boh je, za rozumne zdôvodniteľné, a to na základe prirodzenej epistemickej sebadôvery, teda dôvery človeka v spoľahlivosť vlastných poznávacích schopností, ktorá ho vedie k tomu, aby dôveroval aj iným ľuďom. Fakt, že mnohí ľudia sú presvedčení, že „Boh je“, môže byť pre neho prvotným dôvodom, aby si tiež osvojil presvedčenie, že Boh je. Toto presvedčenie je rozumné v prípade, že nemá iné, silnejšie dôvody prijať od iných ľudí presvedčenie, že Boh nie je.

Cieľom tohto článku je analyzovať epistemologické koncepcie A. Plantingu a L. Zagzebskej, dotýkajúce sa epistemickej oprávnenosti a rozumnosti teistických presvedčení v porovnaní s námietkami a názormi ďalších autorov (J. R. Koons, P. Quinn, R. Bělohrad) a posúdiť, či dostatočne zdôvodňujú oprávnenosť a rozumnosť týchto presvedčení. Ukáže sa, že Plantingova koncepcia je, aj keď nie bez ťažkostí, explanatórne lepšia ako vysvetlenie Zagzebskej, no zároveň je možné ich chápať ako vzájomne sa dopĺňajúce, a tým poskytujúce ešte silnejší argument v prospech rozumnosti teistických presvedčení.

1 V tradičnom chápaní „byť oprávnený mať presvedčenie o niečom“ značí „mať epistemický dôvod na podporu tohto tvrdenia, dôvod myslieť si, že je pravdivé“. Podľa toho, či epistemický dôvod vychádza zo skúsenosti alebo nie, hovoríme o aposteriornom alebo apriórnom poznaní. Apriórny dôvod sa môže odvolávať na tzv. racionálne pochopenie („pochop“ – *insight*). Porov. BAEHR, Jason S.: A Priori and A Posteriori. In: *Internet Encyclopedia of Philosophy*. A Peer-Reviewed Academic Resource, <http://www.iep.utm.edu/apriori/> (5. 7. 2011).

2 Plantingov postoj nie je vo filozofii ojedinelý. Bernard Lonergan, známy kanadský filozof a teológ, má podobnú koncepciu, keď zdôrazňuje celkovú (aj etickú) „autenticnosť“ poznávajúceho subjektu. Porov. ROJKA, L., STARÍČEK, I.: Filozofia Bernarda Lonergana. In: *Studia Aloisiana*. Bratislava : Dobrá kniha, 2001, s. 263–272; ROJKA, L.: Human Authenticity and the Question of God in the Philosophy of Bernard Lonergan. In: *Forum Philosophicum*, roč. 13, 2008, č. 1, s. 31–49.

Plantingova koncepcia teistických presvedčení ako skutočne základných

A. Plantinga si pri hľadaní zdôvodnenia teistických presvedčení kladie otázku, či skutočne treba mať „niečo ako argument pre svoje presvedčenie alebo nejaký pozitívny dôvod myslieť si, že toto presvedčenie je pravdivé“³. Podľa klasického fundacionalizmu totiž platí: „Osoba *S* je oprávnená prijať presvedčenie *p* vtedy a len vtedy, ak *bud'* (1) *p* je pre [osobu] *S* skutočne základné, teda samoevidentné, nekorigovateľné alebo lockovsky evidentné pre zmysly [osoby] *S*, alebo (2) [osoba] *S* je presvedčená o *p* na evidenciálnom základe propozícií, ktoré sú skutočne základné a ktoré evidentne podporujú *p* deduktívne, indukzívne alebo abduktívne.“⁴ V zmysle uvedenej definície sa zdá, že teistické presvedčenia nepatria do prvej kategórie, teda nie sú skutočne základné, lebo nie sú samoevidentné, nekorigovateľné, ani evidentné pre zmysly. A nepatria ani do druhej kategórie, lebo neexistuje evidencia na ich podporu.

Takýto fundacionalizmus je však podľa Plantingu nekoherentný, lebo sám nespĺňa taký štandard pre oprávnené presvedčenia, aký navrhuje.⁵ Navyše je možné, že teistické presvedčenia vznikajú spontánne, podobne ako presvedčenia pochádzajúce z našich zmyslov, pamäti alebo pochopenia nutných právd, a preto nepotrebujeme mať ďalší dôvod, aby sme im verili, rovnako ako nikto nezdôvodňuje solipsistovi existenciu vonkajšieho sveta a druhých ľudí. Ak aj niekto nevie, ako presne funguje ľudské oko, môže mať oprávnené presvedčenie, že „vidí niečo, čo sa mu javí ako strom“, lebo na základe opakovanej skúsenosti vie, že jeho oko s vysokou pravdepodobnosťou funguje správne. Takéto presvedčenia pokladáme za skutočne základné, lebo sú bezprostredné, teda „nie sú prijaté na evidenciálnom základe iných propozícií“⁶. Podľa Plantingu sú teistické presvedčenia skutočne základné vo dvoch zmysloch vtedy, (1) ak sú „pre danú osobu [...] skutočne základné (neprijala ich na evidenciálnom základe iných tvrdení)“ a tiež (2), ak je „základným spôsobom oprávnené to, že sa ich daná osoba pridrža“⁷. Obe podmienky sú splnené, ak existuje tzv. garant (*warrant*), „kognitívna schopnosť, ktorá funguje správne (*properly*)“⁸, teda funguje v súlade s tým, ako bola navrhnutá (*design plan*), a preto produkuje

3 PLANTINGA, Alvin: Intellectual Sophistication and Basic Belief in God. In: *Faith and Philosophy*, 1986, 3, s. 306. Dostupné na <http://www.leaderu.com/truth/3truth03.html>.

4 PLANTINGA, Alvin: *Warranted Christian Belief*, s. 93. „A person *S* is justified in accepting a belief *p* if and only if either 1) *p* is properly basic for *S*, that is self-evident, incorrigible, or Lockeanly evident to the senses for *S*, or 2) *S* believes *p* on the evidential basis of propositions that are properly basic and that evidentially support *p* deductively, inductively, or abductively.“

5 Plantingovu kritiku klasického fundacionalizmu v kontexte argumentov pre Božie jestvovanie približuje L. Rojka v knihe *Kto je Boh a či vôbec jestvuje*. Trnava : Dobrá kniha, 2010, s. 30–31.

6 PLANTINGA, Alvin: *Warranted Christian Belief*, s. 175.

7 PLANTINGA, Alvin: *Warranted Christian Belief*, s. 177–178.

8 PLANTINGA, Alvin: *Warrant : A First Approximation*. In: SOSA, E., KIM, J., FANT, J., McGRATH, M.: *Epistemology : An Anthology*. 2nd ed. Malden (Ma) : Blackwell Publishing Ltd., 2008, s. 429.

s vysokou pravdepodobnosťou pravdivé presvedčenia.⁹ Podľa Plantingu sú ľudské schopnosti vo všeobecnosti naplánované tak, aby zodpovedali istým podmienkam a používali sa na určitý cieľ. Ak sa používajú v týchto podmienkach (zmysly v podmienkach našej zeme) a na daný cieľ (oko na pozeranie), a pritom nie sú nejako poškodené, fungujú správne a môžeme sa spoľahnúť na presvedčenia, ktoré prostredníctvom nich vznikajú. Súčasťou ich naplánovania – presnejšie jednou ich charakteristikou – je totiž aj to, že „produkujú pravdivé presvedčenia“¹⁰ okrem toho, že majú napr. viesť ku prežitiu.

Na základe analógie s kognitívnymi schopnosťami zameranými na poznanie tohto sveta (ako sú zmysly, pamäť či apriórne chápanie nutných právd) navrhuje Plantinga model kognitívneho mechanizmu, ktorý by v človeku produkoval pravdivé presvedčenia o mimosvetskej skutočnosti, a to o Bohu. Je totiž veľmi pravdepodobné, že ak by Boh existoval a bol by taký, ako ho opisuje kresťanstvo, naplánoval by ľuďom takú schopnosť, ktorou by ho mohli poznávať.¹¹ Plantinga vysvetľuje úlohu takéhoto modelu: „Poskytnúť model propozície (alebo stavu vecí *S*) značí ukázať, ako by to mohlo byť, aby *S* bolo pravdivé alebo aktuálne. Samotný model je ďalšou propozíciou (alebo stavom vecí), o ktorej je jasné, že (1) je možná a (2) ak by bola pravdivá, potom je pravdivá aj cieľová propozícia.“¹² Navrhovaný model nazýva A/C modelom (Akvinského-Kalvinov model), pričom ide o tzv. *sensus divinitatis*, kognitívny mechanizmus, ktorý garantuje pravdivosť, základnosť, a teda aj oprávnenosť teistických presvedčení.

Plantinga vychádza z názoru Jána Kalvina, podľa ktorého presvedčenie o tom, že Boh je, nie je výsledkom dlhého a namáhavého rozmyšľania, ale vzniká skôr spontánne za určitých okolností.¹³ Jeho vznik pripomína istý druh doxastickej skúsenosti, podobnej tej, ktorú zažívame, keď máme na mysli nejaké tvrdenie, ktorého pravdivosť poznávame *a priori*.¹⁴ Plantinga predpokladá, že „existuje istá schopnosť alebo kognitívny mechanizmus, ktorý Kalvin nazval *sensus divinitatis* alebo zmysel pre božské, ktorý v nás za najrôznejších okolností produkuje presvedčenia o Bohu. Tieto okolnosti, možno povedať, uvádzajú do činnosti schopnosť utvárať takéto presvedčenia: vytvárajú príležitosť, na základe ktorej takéto presvedčenia vznikajú. Za určitých okolností rozvíjame alebo vytvárame teistické presvedčenia, alebo skôr sú tieto presvedčenia v nás utvára-

9 Ide o tzv. reliabilistický fundacionalizmus, lebo uznáva existenciu základných presvedčení a spolieha sa na mechanizmus ich vzniku.

10 PLANTINGA, Alvin: Warrant : A First Approximation. In: SOSA, E., KIM, J., FANT, J., McGRATH, M.: *Epistemology : An Anthology*, s. 437.

11 Plantinga vo *Warranted Christian Belief* dokazuje, že ak je pravdivé teistické presvedčenie, že Boh jestvuje, tak je aj racionálne podložené (cez existenciu *sensus divinitatis*), no ak by bolo nepravdivé, nemá garanta. Podľa neho sú pravdivosť teizmu a jeho epistemologická oprávnenosť navzájom úzko spojené. Ak teda niekto namieta voči oprávnenosti (racionálnosti) teizmu, namieta vlastne voči jeho pravdivosti.

12 PLANTINGA, Alvin: *Warranted Christian Belief*, s. 168.

13 Porov. CALVIN, Johannes: *Institutio Christianae Religionis*. <http://www.ccel.org/ccel/calvin/institutio1.html> (10. 8. 2011), s. 39, 41.

14 Napríklad, keď uvažujeme o tvrdení, že $3 + 2 = 5$, máme iný pocit, ako keď uvažujeme o tvrdení $3 + 2 = 6$. V prvom prípade máme pocit prirodzenosti, správnosti, akceptovateľnosti. V druhom pociťujeme námietku, zjavné odmietanie. Porov. PLANTINGA, Alvin: *Warranted Christian Belief*, s. 183.

né; v typickom prípade si totiž vedome nevyberáme to, či máme takéto presvedčenia. Naopak, zisťujeme, že ich máme, práve tak, ako zisťujeme, že máme zmyslové a pamäťové presvedčenia [...]“¹⁵.

Tento kognitívny mechanizmus je človeku prirodzený (podobne ako schopnosť chápať aritmetiku a počítať), ale rovnako ako aritmetiku neovládame od narodenia (hoci máme na jej ovládanie predpoklady), ani tieto presvedčenia o Bohu nemáme vrodené. Podobne ako matematické zručnosti, aj túto schopnosť je možné rozvíjať, alebo naopak, nevšimáť si ju alebo popierať ju. Jej úlohou je produkovať pravdivé presvedčenia o Bohu. Je dôležité zdôrazniť, že nemusí ísť o špeciálny zmysel, ako je napríklad zrak. Môže to byť len druh mechanizmu, ktorý je súčasťou bežnej kognitívnej výbavy človeka. Tento mechanizmus sa spúšťa v istých okolnostiach spontánne, nie vedome, pričom vedie ku spoľahlivým výsledkom, ktoré však človek môže ignorovať alebo popierať. Presvedčenia, ktoré tento mechanizmus produkuje, sú skutočne základné, lebo „sú garantované iba činnosťou *sensus divinitatis*, okolnosťami, v ktorých tento zmysel funguje správne, a azda skúsenosťou, ktorá je základom alebo príležitosťou na činnosť *sensus divinitatis*“¹⁶. To však neznamená, že teistické presvedčenia nemôžu byť podporené aj argumentmi vychádzajúcimi z iných presvedčení, a že by si prirodzená teológia alebo iné racionálne argumenty nezasluhovali pozornosť.¹⁷ Racionálne argumenty teda dopĺňajú a podporujú toto prvotné presvedčenie, prípadne môžu slúžiť ako spúšťač činnosti *sensus divinitatis*. Podľa Plantingu však nie sú nutné na to, aby bolo teistické presvedčenie oprávnené a rozumné. Navyše v prípade, že je dosť silné, sa podľa neho stáva poznaním.

Plantingovu hypotézu o tom, že teistické presvedčenia vznikajú takto spontánne, potvrdzuje aj všeobecná skúsenosť, že väčšina ľudstva je presvedčená o existencii nejakej bytosti hodnej uctievania, ktorá je zodpovedná za našu existenciu a za existenciu sveta.¹⁸ To podporuje jeho názor, že človek má priro-

15 PLANTINGA, Alvin: *Warranted Christian Belief*, s. 172–173.

16 KOONS, Jeremy Randel: Plantinga on Properly Basic Belief in God : Lessons from the Epistemology of Perception. In: *The Philosophical Quarterly*, May 2011, s. 4.

17 Plantinga sa prikláňa k názoru J. Kalvina, že v dôsledku prvotného hriechu už človek nepoznáva Boha takým istým neproblematickým a prirodzeným spôsobom, ako poznáva svet či iných ľudí. Hriechu a jeho negatívnym dôsledkom na schopnosť poznávania Boha sa podrobnejšie venuje v VII. kapitole svojej knihy *Warranted Christian Belief*, pričom rozhodujúcu úlohu pri naprávaní týchto negatívnych dôsledkov zohráva podľa neho Duch Svätý. Tí, ktorí neveria v Boha (alebo majú neadekvátne, konfúzne alebo polovičné presvedčenie), podľa neho potlačili alebo pokrivali v sebe činnosť *sensus divinitatis*. (Plantinga uvádza ako príklad marxistické a freudovské teórie o podstate náboženstva, ktoré argumentujú, že náboženské presvedčenia sú sebaklamné úteky od reality.) Táto tendencia potlačania činnosti *sensus divinitatis* je všeobecná: uniknúť sa jej dá len pôsobením Božej milosti. Plantinga opäť vychádza z Kalvina, keď tvrdí, že na to, aby niekto uveril v špecificky kresťanské doktríny hriechu a vykúpenia, je nevyhnutný podnet Ducha Svätého. Pravdivú vieru v Boha teda nemožno dosiahnuť len prostredníctvom hriechom poškodeného *sensus divinitatis*. Zatiaľ čo mnohosť nekresťanských náboženstiev je potvrdením univerzálnosti *sensus divinitatis*, Plantinga odmieta predstavu, že by len prostredníctvom neho získali ich prívrženci pravé poznanie Boha.

18 Argument na základe tzv. *consensus gentium* nachádzame už u Cicera: „Quod igitur fundamentum huius quaestionis est, id praeclare iactum videtis. Cum enim non instituto aliquo aut more aut lege sit opinio constituta maneatque ad unum omnium firma consensus, intellegi necesse est esse deos, quoniam insitas eorum vel potius innatas cognitiones habemus; de quo autem omnium natura consentit, id verum esse

dzený zmysel, ktorým poznáva, že Boh je, ak on alebo nejaké okolnosti neza-
bránia tomu, aby vytváral tieto presvedčenia a aby ich človek akceptoval.¹⁹

Argument pre rozumnosť viery v Boha vychádzajúci z epistemickej sebadôvery

Linda Zagzebski zastáva rovnaký názor ako Plantinga, že kresťanská viera je rozumne zdôvodniteľná. Jej argument vychádza z toho, že pre človeka je prirodzené mať akúsi základnú dôveru v to, že sa na svoje poznávacie schopnosti a emócie môže spoľahnúť a že jeho presvedčenia ho zväčša neklamú. Ide o to, že ak napríklad cíti k niečomu obdiv, je to skutočne obdivuhodné, ak po-
ciťuje pred niečím strach, je to strašné.

Zagzebskej argument z epistemickej sebadôvery potom vyzerá takto:

1. Ani jedna rozumná osoba sa nemôže vyhnúť základnej dôvere vo vlastné intelektuálne schopnosti a názory ako celok.
2. Základná dôvera vo vlastné intelektuálne schopnosti a názory nás zaväzuje k základnej dôvere v intelektuálne schopnosti a názory druhých ľudí.
3. Na základe podobnosti ľudí v každom čase a na celom svete nás základná sebadôvera zaväzuje k epistemologickému univerzalizmu, ktorý je rozumný.²⁰
4. Preto je aj náboženský epistemologický univerzalizmus rozumný.
5. Fakt, že veľa ľudí verí v Boha, je *prima facie* dôvodom veriť, že Boh je, a fakt, že mnohí ľudia veria, že Boh nejestvuje, je *prima facie* dôvodom veriť, že Boh nejestvuje. Tieto prvotné dôvody však môžu premôcť iné naše dôveryhodné dôvody.
6. Ak prvotný dôvod pre vieru, že Boh je, nepremôže nijaký iný dôvod, potom má človek dostatočne dobrý dôvod veriť v Boha. Jeho viera v Boha je teda rozumná.²¹

necesse est; esse igitur deos confitendum est. Quod quoniam fere constat inter omnis non philosophos solum, sed etiam indoctos.” (Táto naša viera sa nezakladá na nijakom predpise, zvyku alebo zákone, ale je trvalá ako silné, jednomyselné presvedčenie celého sveta. Prichádzame teda k záveru, že bohovia musia existovať, pretože máme o nich vložení, či skôr vrozenú vedomosť. Na čom sa všetci ľudia prirodzene zhodnú, to musí byť pravdivé; takže musíme uznať, že bohovia existujú... Keďže to poznávajú všetci – nielen filozofi, ale aj neučení ľudia.) CICERONIS, M. Tullii: *De natura deorum*. Cambridge University Press, 1891, lib. I, 44.

19 Porov. PLANTINGA, Alvin: Warrant : A First Approximation. In: SOSA, E., KIM, J., FANT, J., McGRATH, M.: *Epistemology : An Anthology*, s. 429–441.

20 Východiskovou pozíciou epistemologického univerzalizmu je, že dôverujem iným ľuďom. Na to, aby som im nedôveroval, musím mať dôvod. Naopak, východiskovou pozíciou epistemologického egoizmu je, že nedôverujem druhým ľuďom a musím mať dôvod na to, aby som im dôveroval. A epistemologický egotizmus tvrdí, že nikdy nie je racionálne dôverovať presvedčeniam druhých. Podľa Zagzebskej sú epistemologický egoizmus a egotizmus nerozumné. Uvedené delenie pozri FOLEY, Richard: *Intellectual Trust in Oneself and Others*. Cambridge : Cambridge University Press, 2001.

21 Porov. ZAGZEBSKI, Linda: *It is Reasonable to Believe in God? True Family Lecture, St. Thomas More*. In: <http://philpapers.org/s/Linda%20Zagzebski> (15. 7. 2011).

Podobné argumenty by sa podľa L. Zagzebskej dali zostaviť aj na základe iných prirodzených ľudských presvedčení, ako je napr. presvedčenie o možnosti uspokojiť prirodzenú túžbu človeka po dobre, pravde či láske.

Hoci aj podľa L. Zagzebskej sú teda teistické presvedčenia rozumne zdôvodniteľné, na rozdiel od Plantingu nehovorí nič o tom, ako vznikli. Jej vysvetlenie sa dotýka prevzatia alebo akceptovania istého presvedčenia. To nevylučuje, že mohlo vzniknúť spontánne, ako to tvrdí Plantinga, ale mohlo byť aj odvodené z iných presvedčení.

Na lepšie objasnenie uvedeného argumentu je vhodné uviesť, ako Linda Zagzebski chápe a rozlišuje epistemicke dôvody. Epistemicke dôvody niečo, na základe čoho sa rozhodnem pre p , ak je mojim cieľom pravda (nie nejaký morálny alebo praktický cieľ), pričom tento dôvod sa môže vzťahovať na mňa (deliberatívny dôvod) alebo ide o neosobný, teoretický dôvod.

Teoretickým dôvodom pre presvedčenie, že p , sú fakty, ktoré sú logicky alebo pravdepodobnostne spojené s pravdivosťou p . Sú to fakty (alebo propozície) o stave sveta alebo skúsenosti, ktoré spoločne (kumulatívne) svedčia pre alebo proti pravdivosti p . Nazývajú sa dôvodmi, lebo rozumní ľudia, ktorí im uveria a uchopia ich logický vzťah k p , ich budú pokladať za dôvody pre p . Môžu sa o ne podeliť s ostatnými, sú nezávislé od uhla pohľadu danej osoby (sú objektívne). Vzťah medzi teoretickými dôvodmi a tým, na čo sa vzťahujú, je faktom sveta. Teoretické dôvody sa kumulujú.

Deliberatívne (*deliberative*) dôvody sa naproti tomu vzťahujú na mňa a iba na mňa v mojom uvažovaní o tom, či p je pravdivé. Tieto dôvody spájajú mňa a moje presvedčenie, že p (nespájajú fakty vo svete a pravdivosť p). Napríklad *moja skúsenosť, že moja modlitba bola vypočutá*, je mojim deliberatívnym dôvodom pre isté presvedčenie (že Boh moju modlitbu vypočuje). Ak však niekomu porozprávam o svojej skúsenosti a uverí mi, môže použiť *fakt, že som mala takúto skúsenosť*, ako teoretický dôvod veriť tomu, čo táto skúsenosť podporuje. Tento fakt už totiž nesúvisí len so mnou, ale je logicky či pravdepodobnostne spojený s ostatnými faktmi vo svete.

Dôležité sú deliberatívne dôvody, ktoré súvisia s osvojením si teoretických dôvodov pre presvedčenie, že p . Samotné teoretické dôvody, ktoré odzrkadľujú vzťah medzi p a stavom sveta, sa môžu stať dôvodom pre moje presvedčenie len vtedy, ak akceptujem fakty, o ktorých hovoria, a ich vzájomné vzťahy, posúdim ich a nadobudnem presvedčenie, že som s nimi skutočne spojená, a tak môžem byť oprávnené presvedčená, že p . To však predpokladá oveľa základnejšie presvedčenie – presvedčenie, že môžem dôverovať svojim kognitívnym schopnostiam. Takéto presvedčenie je rozumné a predstavuje základnú epistemicke sebadôveru,²² ktorá okrem racionálnej zložky obsahuje aj emocionálny pocit dôvery. Práve vďaka tejto sebadôvere sa môžem s teoretickými dôvodmi stotožniť do tej miery, že uznám pravdivosť p . Pokiaľ

22 Porov. FOLEY, Richard: *Intellectual Trust in Oneself and Others*. Cambridge University Press, 2001; ALSTON, William: *Beyond Justification : Dimensions of Epistemic Evaluation*. Cornell University Press, 2005.

ide o uznanie pravdivosti, je deliberatívny dôvod základnejší ako akýkoľvek teoretický dôvod. Ak dôverujem svojim schopnostiam, mám dôvod dôverovať aj schopnostiam druhých (napríklad schopnosti pravdivo poznávať). A táto dôvera v druhých, keďže je opäť čiastočne afektívna, mi môže dať druhostupňový deliberatívny dôvod pre presvedčenie, že *p*.²³

Zagzebskej argument pre rozumnosť a epistemickú oprávnenosť teistických presvedčení sa – podobne ako Plantingov – opiera o prirodzenú výbavu človeka, no tentoraz nejde o model kognitívneho mechanizmu, ako predpokladá Plantinga, ale o základnú ľudskú dôveru vo svoje i cudzie poznávacie schopnosti. Jej vysvetlenie teda nerieši otázku vzniku teistického presvedčenia, ale otázku oprávnenosti jeho prijatia, alebo stotožnenia sa s ním, pričom zohrávajú svoju úlohu nielen čisto rozumové argumenty a schopnosti človeka, ale i jeho skúsenosti, emócie či intuícia.

Kritika Plantingovej koncepcie

Niektorí autori spochybňujú možnosť, že by teistické presvedčenia mohli byť skutočne základné a pritom garantované. Napríklad Jeremy Koons tvrdí, že ak sú teistické presvedčenia produktom *sensus divinitatis*, potom predstavujú spontánne súdy, ktoré nemôžu byť skutočne základné a zároveň garantované. Podľa neho „skúmanie percepcie a pamäti (kognitívnych schopností, ktoré Plantinga najčastejšie pripodobňuje k *sensu divinitatis*) ukazuje, že kognitívne spontánny súd môže byť psychologicky neodvodený, ale garantovaný je len vtedy, ak nie je epistemicky základný“²⁴. Ak sú teda teistické presvedčenia epistemicky základné (podobne ako pamäťové či zmyslové presvedčenia), nemajú vlastného garanta. Koons však tvrdí, že epistemicky prvotnejšia je tzv. teória pozadia a od jej garanta závisí aj pravdivosť týchto presvedčení.²⁵

Koons uvádza na ilustráciu príbeh s Eliášovým ohňom, čo je zriedkavý akustický a optický jav, vyvolaný vybitím statickej elektriny na špicatých predmetoch pri silných búrkach (tzv. hrotový výboj). Dochádza k nemu na vyvýšených miestach, hrotoch, vrcholoch stromov a pod. a prejavuje sa modrým svetielkovaním objektov, kde dochádza k vybitiu statickej elektriny. Tento jav pozorujú dvaja ľudia s rozdielnou epistemickou výbavou (tzv. teóriou pozadia). Jeden, Smith, je sčítaný a oboznámený s vedeckými poznatkami, a tak bez váhania usúdi, že ide o oheň sv. Eliáša. Naopak, druhý pozorovateľ, Jones, ktorý

23 Presvedčenia druhých nie sú súčasťou teoretických dôvodov. Ich presvedčenie je o tom, čo spravili s evidenciou, ktorú mali, nie je to evidencia (nemôžno si zamieňať presvedčenie s faktom, že majú presvedčenie).

24 KOONS, Jeremy Randel: Plantinga on Properly Basic Belief in God : Lessons from the Epistemology of Perception. In: *The Philosophical Quarterly*, May 2011, s. 2.

25 Koonsov postoj zodpovedá tzv. koherentizmu, ktorý popiera existenciu základných presvedčení. Podľa neho je presvedčenie úplne zdôvodnené, ak je koherentné so systémom presvedčení daného subjektu, pričom takýto systém charakterizuje maximum explanačnej koherencie. Zatiaľ čo povaha fundacionalizmu je lineárna, povaha koherentizmu je holistická.

má záľubu v čítaní kníh o paranormálnych javoch a nie je natoľko zbehlý v otázke prírodných úkazov, takisto bez zaváhania usúdi, že ide o nejakého ducha. Zatiaľ čo Smithov záver možno pokladať za oprávnený a dobre zdôvodnený, Jonesov za taký považovať nemožno. Koons uzatvára: „Teória o svete, ktorú máme, do veľkej miery určuje, aké presvedčenia si vytvoríme ako odpoveď na konkrétne vizuálne stimuly. To však nie je bez normatívnych následkov: ak je teória pozadia určujúca tento kauzálny reťazec zle podložená, potom sú perceptuálne presvedčenia, ktoré podmieňuje ako odpoveď na vizuálne stimuly, tiež zle podložené.“²⁶ Podľa neho „garant psychologicky neinferenčných súdov závisí v konečnom dôsledku od pozitívneho epistemickeho statusu teórie, čo stojí v pozadí termínov, ktoré sa používajú v týchto súdoch“²⁷. Nech je garant tejto teórie v pozadí akýkoľvek, je v istom zmysle epistemicky prvotnejší ako garant relevantných psychologicky neodvodených presvedčení. A ak je závislý od evidencie alebo argumentov, potom aj garant neodvodených presvedčení od nich závisí. Samozrejme, perceptuálne nadobudnuté presvedčenia môžu slúžiť ako evidencia pre alebo proti týmto základným teóriám (*background theories*), teda ich ovplyvňovanie sa je vzájomné.

Podľa Koonsa problém spočíva v tom, že Plantinga chápe garanciu ako jednosmerný proces, ktorý pôsobí smerom od psychologicky neodvodených súdov vytvorených správne fungujúcim mechanizmom k teoretickej supraštruktúre, pričom tento proces musí byť obojsmerný, t. j. aj zhora nadol: „Plantinga chce, aby garant kresťanskej viery spočíval iba vo fungovaní kognitívneho aparátu, ktorý produkuje istý druh kognitívne spontánnych presvedčení; ale ja som argumentoval, že tieto kognitívne spontánne presvedčenia sú neustále prehodnocované vo svetle samotných základných teórií, ktoré majú podporiť.“²⁸ Ak však majú tieto teórie späťne garantovať spontánne kognitívne súdy, musia mať nejakú nezávislú podporu. Preto Koons tvrdí, že „ak robíme kognitívne spontánny súd na základe akejkoľvek kognitívnej schopnosti – pamäti, percepcie alebo *sensus divinitatis* –, jeho garant závisí do istej miery od nezávislého garanta teórie, ktorá stojí v pozadí pojmov použitých v tomto kognitívne spontánnom súde. Preto nemôžu byť presvedčenia produkované *sensus divinitatis* skutočne základné a nemôžu byť výhradným zdrojom epistemickej podpory pre teistickú vieru; a Plantingova teória nepredstavuje skutočnú alternatívu

26 KOONS, Jeremy Randel: Plantinga on Properly Basic Belief in God : Lessons from the Epistemology of Perception. In: *The Philosophical Quarterly*, May 2011, s. 5.

27 KOONS, Jeremy Randel: Plantinga on Properly Basic Belief in God : Lessons from the Epistemology of Perception. In: *The Philosophical Quarterly*, May 2011, s. 9. „Čo to značí, že teória pozadia osoby A (to sú teórie osoby A o tom, či svet obsahuje jelene alebo jednorožcov, alebo Boha či duchov) je pre A garantovaná, je zaiste veľmi diskutovaná téma a príliš široká na to, aby som sa jej tu mohol venovať. Či A musí mať evidenciu pre tieto teórie, alebo musí byť táto osoba schopná ich diskurzívne obhájiť, je totiž predmetom na diskusiu, zahŕňajúcu témy ako je internalizmus, externalizmus a iné epistemologické témy. A môže alebo aj nemusí mať epistemickeho garanta pre teóriu pozadia, hoci nemusí byť schopná ju diskurzívne obhájiť alebo zdôvodniť.“

28 KOONS, Jeremy Randel: Plantinga on Properly Basic Belief in God : Lessons from the Epistemology of Perception. In: *The Philosophical Quarterly*, May 2011, s. 12.

k evidencializmu²⁹. Koons bližšie nedefinuje teóriu pozadia, no možno ju chápať ako akýsi celostný pohľad na svet – súhrn našich poznatkov o svete, navyše interpretovaných z hľadiska istej paradigmy (napr. kresťanskej, materialistickej). Ide o to, či a do akej miery tento pohľad ovplyvňuje presvedčenia, ktoré v nás vznikajú skutočne spontánne. Hoci sa prvé presvedčenie vyjadruje pomocou známych pojmov, ktoré ako také tvoria súčasť teórie pozadia, na to, aby bolo možné hovoriť o poznaní, je potrebné toto prvé vyjadrenie ďalej spresniť či definovať. Zatiaľ čo pri pohľade napr. na strom takmer u všetkých, ktorým zrak funguje správne, vznikne spontánne presvedčenie, že „vidia strom alebo aspoň čosi ako strom“, až ďalšie skúmané detaily nám povedia, že ide o listnatý strom, konkrétne o brezu. Pri takom špeciálnom úkaze, ako je Eliášov oheň, ako pravé zrejme vznikne presvedčenie, že „vidím nejaký svietielkujúci úkaz“, a až potom dôjde ku presnejšiemu pomenovaniu toho, čo vidím – je to duch alebo Eliášov oheň. Preto tento príklad nie je vhodný ako dôkaz vplyvu teórie pozadia na bezprostredné presvedčenia.

Philip Quinn poukazuje na to, že základné presvedčenia v Plantingovom chápaní úzko súvisia s podmienkami, v ktorých ich nositelia žijú. Uvádza príklad mladej dievčiny vychovej v izolovanej kresťanskej komunite v Kansase. Od malička verila v Boha základným spôsobom, to značí, že „toto presvedčenie nebolo založené na nijakom inom presvedčení tejto osoby v tom čase“³⁰. Všetci dospelí okolo nej vyznávali tú istú vieru v Boha a nemusela čeliť nijakým námietkam, ktoré by ohrozovali jej presvedčenie. Bolo pre ňu samozrejmé poslúchať dospelé authority a nemala nijakú skúsenosť s tým, že by Boh žiadal od nej niečo iné. Ťažko by ju teda niekto upodozrieval, že za týchto okolností nie je jej viera v Boha základným presvedčením. Samozrejme, keď vyrastie a jej situácia sa zmení, možno bude musieť čeliť vážnym námietkam vzhľadom na vieru v Boha a možno táto viera v dôsledku toho prestane byť pre ňu základnou. Základné presvedčenie teda súvisí aj s istými skúsenosťami či podmienkami, v ktorých sa daná osoba nachádza a ktoré predstavujú nepropozicionálnu evidenciu v jeho prospech.³¹

Plantinga však netvrdí, že každé teistické presvedčenie je skutočne základné, ani že takéto presvedčenie je nekorigovateľné (ako ho chápe klasický fundacionalizmus). Pre jeho oprávnenosť však stačí, ak je dostatočne spoľahlivý zdroj, ktorý ho produkuje, teda ak je vysoká pravdepodobnosť, že je pravdivé.³²

29 KOONS, Jeremy Randel: Plantinga on Properly Basic Belief in God : Lessons from the Epistemology of Perception. In: *The Philosophical Quarterly*, May 2011, s. 12.

30 QUINN, Philip L.: Epistemology in Philosophy of Religion. In: MOSER, Paul K (ed.): *The Oxford Handbook of Epistemology*. Oxford : Oxford University Press, 2002, s. 513–538.

31 Plantinga navrhol zhromaždiť prípady, keď je pre veriacich viera skutočne základná, a tiež také, keď nie je, a na základe nich vytvoriť rámcovú hypotézu ponúkajúcu nutné a postačujúce podmienky pre to, aby bolo nejaké presvedčenie možné uznať za skutočne základné. Porov. PLANTINGA, A.: Reason and Belief in God. In: PLANTINGA, A., WOLTERSTORFF, N. (ed.): *Faith and Rationality : Reason and Belief in God*. Notre Dame : University of Notre Dame Press, 1983, s. 76.

32 Porov. PLANTINGA, Alvin: Warrant : A First Approximation. In: SOSA, E., KIM, J., FANT, J., McGRATH, M.: *Epistemology : An Anthology*, s. 439.

Na rozdiel od Quinna preto nepokladá podmienky, v ktorých teistické presvedčenie vzniká, za jeho evidenciálnu podporu, ale len za okolnosti umožňujúce či podnecujúce fungovanie *sensus divinitatis*. Postupným analyzovaním rôznych argumentov proti teistickému presvedčeniu, že Boh je (napr. argumentu zo zla), ktoré predstavujú jeho potencionálnych „premožiteľov“ (*defeaters*), prichádza Plantinga k záveru, že ani jeden z nich neohrozuje vieru v Boha, ak je skutočne základná, lebo garant tejto viery je silnejší ako vonkajšie dôvody, ktoré ponúkajú.³³ Quinn však namietá, že Plantinga neberie do úvahy silu kumulatívneho argumentu, ktorý by mohol byť potenciálnym premožiteľom tohto presvedčenia.

Trochu z iného pohľadu sa na potrebu evidencie pre oprávnenosť teistických presvedčení pozerá Radim Bělohrad. Vo svojom článku „Ateismus, teismus a justifikace privátní evidence“ sa zaoberá konverziou na kresťanskú vieru a jej dôvodmi. V rámci teistickej evidencie rozlišuje objektívnu a subjektívnu zložku. Zatiaľ čo objektívna evidencia (napr. argumenty pre Božie jestvovanie) je posúdiťelná rozumom a dostupná každému, subjektívna evidencia je podľa neho z pohľadu epistemológie kontroverzná. Jej základnými charakteristikami je to, že z psychologického hľadiska ide o veľmi „intenzívny pocit“, že „Boh je a že určité teistické výroky sú pravdivé“, pričom tento pocit má „vysoký stupeň istoty“ a jeho istota sa zvyšuje náboženskou praxou. Osoba si ho nemôže privodiť sama, ale prichádza akoby odinakiaľ. Metaforicky sa tento vhlad označuje ako „svetlo viery“ alebo „svetlo Ducha Svätého“.³⁴ Po preskúmaní viacerých argumentov (argument z pôvodu evidencie v Bohu, argument z pocitu istoty, argument z nedostatku opačnej evidencie), ktoré by mohli dať odpoveď na to, prečo má táto subjektívna evidencia pre konkrétneho človeka taký vysoký stupeň istoty, prichádza Bělohrad k záveru, že tieto argumenty nie sú z epistemologického hľadiska dostatočné na to, aby bol daný človek oprávnený veriť, že je pravdivé to, čo jeho subjektívna evidencia zdanlivo potvrdzuje (že Boh je). Preto tvrdí, že „z pozície človeka, ktorý vyrástol v naturalistickom a ateistickom prostredí, by si prijatie viery len na základe privátnej evidencie, t. j. subjektívnej náboženskej skúsenosti, vyžadovalo neprimerané epistemické kroky“³⁵. Bělohrad je teda presvedčený, že niekto, kto nemá skôr zažitú evidenciálnu podporu teistického presvedčenia (skúsenosť s veriacimi ľuďmi alebo racionálne zdôvodnenú Božiu existenciu), nemôže oprávnene zastávať presvedčenie, že „Boh je“, ak si ho najskôr nezdôvodní dodatočnými argumentmi.

Zatiaľ čo Bělohrad pokladá „objektívne ospravedlnenie“ náboženského presvedčenia (ktoré by sa dalo stotožniť s evidenciou alebo teoretickými dôvodmi) za v istej situácii dôležitejšie ako subjektívnu evidenciu (lebo „privátna evidencia je pre legitimizáciu viery v Boha problematická“), L. Zagzebski upo-

33 Porov. PLANTINGA, Alvin: *Warranted Christian Belief*, s. 492.

34 BĚLOHRAD, Radim: Ateismus, teismus a justifikace privátní evidence. In: *Profil*, internetový časopis Katedry filozofie Masarykovy univerzity, 2008, č. 1, http://profil.muni.cz/01_2008/belohrad_a_teismus.html (3. 8. 2011), s. 2.

35 BĚLOHRAD, Radim: Ateismus, teismus a justifikace privátní evidence, s. 7.

zorňuje na to, že aj teoretické dôvody sa musia pre danú osobu stať delibera-tívnymi dôvodmi na to, aby dané presvedčenie, ktoré podporuje, prijala. Bělohrad tiež tvrdí, že „subjektívna evidencia [...] má podľa veriacich vysokú mieru istoty“, čo sa zhoduje s chápaním L. Zagzebskej, podľa ktorej sú deliberatívne dôvody „základnejšie ako teoretické“. Nie je teda tak jednoducho možné nad-radit’ „objektívne – teoretické“ nad „subjektívne – deliberatívne“ dôvody pre oprávnenie teistického presvedčenia. Osobná skúsenosť, napr. že Boh je prí-tomný, alebo že ma má rád, môže byť pre človeka, ktorý bol predtým ateistom (napr. pre Andrého Frossarda), deliberatívnym dôvodom na prijatie presved-čenia, že Boh existuje. Toto presvedčenie vzniklo u neho za istých okolností (keď náhodne vstúpil do kostola) spontánne, a preto má podľa Plantingu prá-vo pokladať ho za racionálne oprávnené, hoci jeho základnosť môže byť v bu-dúcnosti preverená v konfrontácii s jeho potenciálnymi „premožiteľmi“ (argu-mentmi či inými skúsenosťami svedčiacimi proti existencii Boha).

Záver

Plantingova epistemologická koncepcia vychádza z modelu tzv. zmyslu pre božské (*sensus divinitatis*), kognitívneho mechanizmu, ktorý je schopný za istých okolností produkovať pravdivé presvedčenia o Bohu. Tieto presvedče-nia – podobne ako presvedčenia, ktoré vznikajú prostredníctvom našich zmys-lov, pamäti či apriórneho pochopenia – sú skutočne základnými presvedčenia-mi, lebo vznikli základným spôsobom (nie sú odvodené z iných presvedčení či propozícií) a ich zastávanie je tiež oprávnené základným spôsobom. Preto ne-potrebnú ďalšie zdôvodňovanie, no zároveň nie sú úplne nepodložené. Ich vznik je podmienený vhodným prostredím či okolnosťami a ich pravdivosť je garantovaná správnym fungovaním kognitívneho mechanizmu, ktorý ich pro-dukuje. Podľa Plantingu je veľmi pravdepodobné, že ak existuje Boh, ako ho chápe kresťanstvo, potom by človeku naplánoval takúto schopnosť, ktorá by mu umožnila poznávať ho. Túto schopnosť však treba ďalej rozvíjať, lebo de-dičný hriech spôsobil, že ľudia sú náchylní ju popierať či negovať presvedče-nia, ktoré produkuje. Teóriu o takejto všeobecnej schopnosti podporuje aj fakt, že v dejinách i na celom svete je veľká väčšina ľudí presvedčená o tom, že exis-tuje nejaká vyššia bytosť, ako je človek, ktorá je zodpovedná za tento svet.

Linda Zagzebski vyvodzuje rozumnosť náboženského presvedčenia z prirodzenej ľudskej dôvery vo svoje i cudzie poznávacie schopnosti. Človek je podľa nej oprávnený osvojiť si teistické presvedčenie, že „Boh je“, na základe faktu, že mnohí ľudia v rôznych časoch a na rôznych miestach zastávali a za-stávajú takéto presvedčenie, ak jeho dôvody pre prijatie presvedčenia, že „Boh nie je“, nie sú silnejšie. Zagzebski vychádza z predpokladu zdravého rozumu (*common sens*), podľa ktorého je prirodzenejšie dôverovať vlastným zmyslom, ako im nedôverovať, a rovnako je prirodzenejšie dôverovať svojim i cudzím poznávacím schopnostiam, a to aj v náboženskej oblasti. Možno však namie-tať, že takouto argumentáciou sa dá zdôvodniť rozumnosť nielen teistického,

ale aj ateistického názoru. Na základe faktov a svojich osobných dôvodov totiž jedni môžu dospieť k teizmu a druhí k ateizmu – ako to v živote pozorujeme – a ich záver bude rovnako dobre epistemicky zdôvodnený.

Hoci Plantingovu argumentáciu, opierajúcu sa o možnú existenciu *sensus divinitatis* niektorí pokladajú za kruhovú (keďže existenciu tohto zmyslu zdôvodňuje existenciou Boha, ktorý by ho naplánoval a o ktorom má zároveň produkovať pravdivé presvedčenia), predsa poskytuje lepšie vysvetlenie, ako majú zástancovia opačného názoru. Totiž presvedčenie, že „Boh nie je,“ nemá nijakého garanta. Plantingova koncepcia čelí aj viacerým námietkam, najmä pokiaľ ide o skutočnú základnosť teistických presvedčení, keďže nespĺňajú klasické fundacionalistické kritéria a nie sú ani samoevidentné, ani evidentné pre zmysly a ani nekorigovateľné. Napriek tomu sa zdá, že oproti argumentu Zagzebskej je ucelenejšia a presvedčivejšia. Oproti argumentu Zagzebskej má aj tú výhodu, že nielenže zdôvodňuje oprávnenosť prijatia a vyznávania teistického presvedčenia, teda jeho rozumnosť, ale objasňuje i jeho možný vznik. Plantingova teória tiež lepšie odráža skutočnosť, že pokiaľ ide o obrátenie na kresťanskú vieru, málokedy alebo takmer nikdy sa neudialo na základe racionálnej úvahy, ale skôr išlo o spontánny akt, i keď potom podporený racionálnymi dôvodmi, ktoré však podľa Plantingu nie sú nutné na to, aby toto presvedčenie bolo racionálne oprávnené. No nepopiera, že sú užitočné pre daného človeka, aby lepšie vedel obhájiť svoj názor proti jeho potenciálnym premožiteľom, rozvíjal svoj zmysel pre božské a tiež prehlboval prvé spontánne poznanie Boha. Individuálny a racionálny charakter poznávania Boha u Plantingu je možné vhodne doplniť teóriou Zagzebskej, v ktorej zohráva dôležitú úlohu aj vzťah jednotlivca k ostatným ľuďom, a to nielen na racionálnej úrovni, ale aj na úrovni emocionálneho prežívania dôvery či úcty.

Použitá literatúra

- ALSTON, William: *Beyond Justification : Dimensions of Epistemic Evaluation*. Cornell University Press, 2005.
- BAEHR, Jason S.: A Priori and A Posteriori. In: *Internet Encyclopedia of Philosophy*. A Peer-Reviewed Academic Resource, <http://www.iep.utm.edu/apriori/> (5. 7. 2011).
- BĚLOHRAD, Radim: Ateismus, teismus a justifikace privátní evidence. In: *Profil*, internetový časopis Katedry filozofie Masarykovy univerzity, 2008, č. 1, http://profil.muni.cz/01_2008/belohrad_a_teismus.html (3. 8. 2011).
- CALVIN, John: *Institutes of the Christian Religion*. Philadelphia : Westminster Press, 1960.
- CICERONIS, M. Tullii: *De natura deorum*. Cambridge University Press, 1891.
- FOLEY, Richard: *Intellectual Trust in Oneself and Others*. Cambridge : Cambridge University Press, 2001.
- HOLEY, M. David: How Can Believer Doubt that God Exists? In: *The Philosophical Quarterly*, May 2011.

- KOONS, Jeremy Randel: Plantinga on Properly Basic Belief in God : Lessons from the Epistemology of Perception. In: *The Philosophical Quarterly*, 2011.
- PLANTINGA, Alvin: Intellectual Sophistication and Basic Belief in God. In: *Faith and Philosophy*, 1986, 3, s. 306–12.
- PLANTINGA, Alvin: Reason and Belief in God. In: PLANTINGA, A., WOLTERSTORFF, N. (ed.): *Faith and Rationality : Reason and Belief in God*. Notre Dame : University of Notre Dame Press, 1983, s. 16–93. <http://philosophy.nd.edu/people/all/profiles/plantinga-alvin/documents/ReasonandBelief.pdf>.
- PLANTINGA, Alvin: Warrant : A First Approximation. In: SOSA, Ernest, KIM, Jaegwon, FANT, Jeremy, MCGRATH, Matthew: *Epistemology : An Anthology*. 2nd ed. Malden (Ma) : Blackwell Publishing Ltd., 2008, s. 429–441.
- PLANTINGA, Alvin: *Warranted Christian Belief*. Oxford, 2000.
- QUINN, Philip L.: Epistemology in Philosophy of Religion. In: MOSER, Paul K (ed.): *The Oxford Handbook of Epistemology*. Oxford : Oxford University Press, 2002, s. 513–538.
- ROJKA, Ľuboš: *Kto je Boh a či vôbec jestvuje*. Trnava : Dobrá kniha, 2010.
- ZAGZEBSKI, Linda: *First Person and Third Person Reasons and Religious Epistemology*. International Conference Philosophy of Religion in the 21st Century (Kraków 27. 6. 2011 – 29. 6. 2011).
- ZAGZEBSKI, Linda: *It is Reasonable to Believe in God? True Family Lecture, St. Thomas More*. In: <http://philpapers.org/s/Linda%20Zagzebski> (15. 7. 2011).

Ing. Mgr. Mária Spišiaková
Teologická fakulta Trnavskej univerzity
Kostolná 1, P. O. Box 173
814 99 Bratislava